

САМУР

№ 7(344) 2020-йисан 31-октябрь

1992-йисан январдилай акъатзава

Цийивилер

www.samurpress.net

ЧИ ХУЪРЕР

АЗАД АВУНВАЙ ЧИЛЕРАЛ

Азербайжан Республикадин Президент Илгъам Алиеван тапшуругъдалди эрмени чапхунчийрикай азад авунвай чилерал

геждал вегъин тавуна авадавилин кваллахар кыле тухуда. Квенкве Тергер райондин Сукъовушан ва Талыш хуърерин рекъер гуьгъуна твада. Чапхунчийри и хуърерин рекъер физ тежер гьалдиз гъанвай. Гила 29 километрдин рехъ кылай-кылди гуьгъуна туна канзава. Крарив и йикъара эгечда.

Гъа са вахтунда ОАО «Азербэнержиди» душмандикай азад авунвай ва азад авуна канзавай район патал электрикдин 4 гъвечи станциядин проектар гъазурнава. Чпихъ гъар садахъ 110 кВт къван гуж авай станцияр сифте Фузули, Жебраил, Зенгилян ва Къубадлы района эцигда.

КЪЕБЕЛЕ ХЪЯНАВА

И йикъара Азербайжандин шегъеррикай Къебелени ЮНЕСКО-дин чирзавай шегъеррин глобал сетиниз хъянава. Алай йисуз 27 улькведин 55 шегъер и сетиник эгечнава. И шегъеррин тварар вири дуьньядиз чирнава.

ЮНЕСКО-дин глобал сетинин макъсад чирвилерин карханайрин хъсан тежриба вириниз сейли авун, и рекъяй шегъеррин мектебриз куьмекар гун, гъилик авунвай агалкунар теблигъун я. ЮНЕСКО-дин и хилез регъбервал гузвай идара Германиядин Гамбург шегъерда ава.

ХИНАЛУГЪ ХУЪРУЪН КЪАЙГЪУДА

Къуба райондин Хиналугъ хуъруън медениятдин квал алай чкадал яратямишунринни медениятдин кылдин

меркез эцигун къарардиз къачунва. И адетдинди тушир меркезда туристар халкъдин яратмишунрин чешнейрихъ, халичайрихъ, гиширар атланвай къванерихъ галаз таниш жеда. И карди хъсан негъжайрал гъидайди шаксуз я. Сад лагъайди, хуъруън агъалияр туризмдин системадив мукъувай эгечда. Къвед лагъайди, агъалийри къазанжи гъилик ийида. Пуд лагъайди, чи медениятдин ирс теблигъ жеда.

Алай вахтунда меркездин проект гъазурзава. Проект гъазур хъайи кумазни, эцигунрик кыл кутада.

Къуба райондин Куьсет хуър

КЪАРАБАГЪДИН ЖЕНГЕР

Къарабагъдин къалар Азербайжандин Дагълух Къарабагъ автоном вилаятдин чулав къуватри чеб Эрменистан Республикадихъ галаз галкИда лагъай къарар къабулай 1988-йисан 20-февралдилай гатунна. Азербайжандинни Эрменистандин арада чехи женгер 1992-йисалай кыле фена. 1994-йисан майдиз Россиядин куьмекдалди дяве акъвазарна. Гуьгъуьнлай ОБСЕ-дин принциприв къадайвал, ислягъвили инкяр патал рахунар тухуз Минск группа тукъуьрна.

Сад лагъай Къарабагъдин дяведа эрменийри Азербайжандин Дагълух Къарабагъ, гъакни чи Лачын, Келбежер, Агъдам, Жебраил, Фузули, Къубадлы, Зенгилян район, яни республикадин чилерин 20% чпин пацук кутуна. Дяведа Азербайжандин 20 агъзур къван агъалияр гъелек хъана, 50 агъзур инсандал хирер хъана, абурукай гъафбур набут я. 1 млн. инсан хайи чилер туна катиз мажбур хъана.

27 йисан къене Азербайжандинни Эрменистандин арада кыле феи ислягъвили рахунри герек тир нетижадал гъанач.

2020-йисан 27-сентябрдиз экуьнин сятдин 6-даз эрменийрин яракълу къуватри Азербайжандал вегъена. Абуру чехи калибрдин яракъар, залан артиллерия чи чилерал туьшарна. Душмандин и агъсузвили вилик пад Азербайжандин яракълу къуватри вахтунда къуна. Абуру танкарин, ракетдин артиллериядин, авиациядин ва пилот авачир аппаратрин куьмекдалди душмандин рехъ атлана ва ам чи чилерай катиз мажбур хъана.

Са вацран къене Фузули, Жебраил, Зенгилян, Къубадлы шегъерар, гъа районрин гъаф хуърер, цудралди къаканлухар, гъабуркай яз Муровдагъ душмандин пацукай куьтягъай, анра Азербайжандин пайдах аклурай чи аскерри къагъ-

риманвили цийи тарих къызва. Абуру лугъуз тежедай хътин гъунарар къалурзава.

Чи къушунрин агалкуьнрикай чпихъ къалабулух акатай эрменийри виликан вахтара хъиз гилани дяведин къанунрив къазвачир рекъерал гъил вегъена. Абуру женгер физвай чкайривай гъаф яргъа авай шегъерар, абурун динж агъалияр артиллериядин чехи тупарив ягъазва. Чи цудралди шегъерриз бомбаяр вегъей душмандин фигълди вишералди квалер чуклунава, хуърериз зиян хъанва, динж агъалияр – къузуьбур, дишегълияр, аялар къенва.

Генже ва Берде шегъерар ракетдив ягъай чапхунчийрин макъсад Азербайжандин инфраструктурадиз зиян гун, адан агъалийрин рикле кичИ тун я. Ингъе душмандин са кар риклелай алуднава: къе инсанар чпин чилер душмандин пацукай хкудун патал женгиниз экъечнава. Са вацран къене кыле феи женгери дуьньядиз вичин жергейра чи республикадин вири халкъарин векилри къуллугъзавай Азербайжандин яракълу къуватрин гуж къалурна. И гужунин себеб яз къе чи 4 район, 3 посёлок, 162 хуър азад хъанва.

И четин йикъара республикадин вири халкъарин ва сияси къуватрин арада садвал арадиз атанва. Гъукуматдин къайгъударвал, халкъдин гегъенш къатарин тасибкарвал себеб яз чи яракълу къуватри халисан къегаьвили тарих къызва. Къагъриманвилелди женг члуьгъазвай, ватан, чил патал чеб цуьз вегъез кичезвачир ихътин аскерри виридак руьгъ кутазава.

Инсанрин риклера мурадди цирзава. Вирида дяве куьтягъ хъана, чи чилер вахчурдалай къулухъ 1 миллиондив агакъна инсанар чпин хайи квалериз куьч хъжедай, эрменийри чуклунавай хуърер, рекъер гунгъуна хутадай югъ вилив хуьзва. А югъ яргъал алач. Къарабагъ Азербайжан я!

«САМУР»

АЗАД ХЪАНВАЙ ЧИЛЕР

ХудаФерин муьгъ

Фузули

Жебраил

Къубадлы

Ильхам ГАДЖИМУРАДОВ
ФРГ, г. Бонн

(Продолжение. Начало в №6 (343)
газеты «Самур»)

Что касается этимологии этнонима лек/лезк/лезг и наименования танца лезгинка, то наиболее вероятным представляется происхождение этого этнонима от лезгинского названия орла – лек (ср. табасаранское люк «орел», рутульское льяк «ястреб»). При этом предполагается, что вариант лезк с метатезой лезг является иранизированной формой более древнего этнонима лег/лек/лак (Минорский 1963: 112). То есть этноним лек/лезг мог исконно означать «орлиный народ» и вероятно восходит к тотемическим представлениям предков лезгин. Птицы выступают неперенным элементом самых различных религиозно-мифологических систем с древнейших времен. Первые изображения птиц сакрального характера относятся еще к верхнему палеолиту. Представления о том, что птицы являются душами умерших или переносят души в потусторонний мир распространены в мифологиях многих народов мира. Ответ на глубинные причины возникновения такого рода представлений мы находим в среде кавказоязычных народов, у которых приведенный феномен, связанный среди прочего с культом предков, является отголоском древних погребальных обрядов, распространенных в горах Передней Азии и Кавказа.

По сведениям античных авторов у горцев (например, древнего, предположительно кавказоязычного, народа – каспиев), существовал обычай выставлять своих покойников на возвышенных местах, чтобы птицы склевывали мясо с костей (Страбон, География, XI, 11, 8; ср.). Подобная традиция, когда срезанное с костей умерших мясо скармливалось хищным птицам, описана у предков дагестанских кубачинцев. Неслучайно, по всей видимости, и обилие древней орнаментики в иконографии кубачинцев в виде стилизованных орлов и хищных птиц. Естественно, что при поедании покойников орлами (или другими птицами из семейства орлиных) душа умерших «перемещалась» в птиц. Можно предположить, что обряд захоронения освобожденных от мяса костей объясняется особыми представлениями древних жителей Передней Азии и Кавказа о душе человека, носителем которой считалась кровь (соответственно – мягкие ткани, внутренности человека, которые по убеждению древних кавказцев вероятно нельзя было закапывать). В литературе уже обращалось внимание на феномен отождествления лезгинами крови человека с его душой. Похожие представления нашли отражение и в религиозном законодательстве иудеев, где говорится, что «душа

всякого тела есть кровь его».

В связи с тем, что приведенная традиция, оставившая свой след в мифологических и религиозных представлениях современных дагестанцев, несомненно, очень древняя, можно утверждать, что она не возникла под влиянием иранских последователей зороастризма, погребальные обряды которых во многом схожи с указанными, а с древнейших времен являлась исконным местным ритуалом. Логично предположить, что соответствующие зороастрийские традиции зародились в среде иммигрировавших в Переднюю Азию ираноязычных племен лишь после знакомства последних с ритуалами местных народов (например, тех же каспиев). Орлы и некоторые другие птицы по сегодняшний день считаются у лезгин и других горских народов Кавказа священными. Их отстрел и употребление в пищу считается святотатством. Эти запреты, несомненно, связаны с табуированием тотемных животных (Агаширинова 1978: 253). Запрет добычи и употребления в пищу тотемного животного распространен у многих народов мира, так как это приравнивалось к каннибализму. Древние тотемиче-

ские и религиозные представления, связанные с образом орла, бытовали у многих народов в древности. Наши предки верили, что тотем охраняет своих почитателей и поэтому различные части тела тотемного животного или изображения его использовались как амулеты обереги.

Декоративное значение подобные атрибуты приобрели позже. Отголоском этих представлений является и тот факт, что образ орла используется в государственной геральдике целого ряда стран. Исходя из вышесказанного, можно предположить, что созвучие этнонимов некоторых кавказских народов с местными наименованиями орла не является случайным, а восходит к тотемическим представлениям, связанным с «орлиной» символикой. Такое предположение допустимо не только по отношению к лезгинам, но и к некоторым народам Центрального Дагестана, например цезам (дидойцам), этническое наименование которых вероятно восходит к местному наименованию орла «це».

Если вернуться к происхождению и природе танца лезгинка, то бросается в глаза особая хореография мужской партии танца, которая является отголоском древних верований и ритуалов, одним из основных элементов которых являлся образ орла. Этот образ и сегодня, как и многие тысячелетия назад, совершенно точно воспроизводит танцором, особенно в тот момент, когда он, поднявшись на носки и горделиво раскинув руки (крылья), плавно описывает круги, словно собираясь взлететь. Танец мужчин, часто сопровождающийся акробатическими трюками, отличается особой атлетической хореографией с воинственными элементами, тог-

да как танец женщин, в движениях которых угадывается полет голубя, характеризуется особой грацией. Рисунок танца повторяет сцены охоты орла или сокола на голубя: мужчина, олицетворяющий орла, описывает вокруг своей «жертвы» круги, пытаясь ее догнать, а девушка-голубь всякий раз ускользает. Наиболее аутентичным и архаичным является, по всей видимости, рисунок и хореография танца «Картули», который раньше назывался «Лекури», то есть «лезгинским, дагестанским», с характерными движениями рук танцоров, напоминающими полет птиц, с танцами на кончиках пальцев ног, с перебиранием ногами, что можно рассматривать как имитацию движений орла – древнего тотема лезгин и некоторых других горских народов Кавказа. Эти характерные особенности были, по всей видимости, причиной особого расположения к танцу лезгинка со стороны русских офицеров во второй половине XIX века, благодаря которым соответствующее название и хореография танца стали «модными» и популярными.

Часто парную лезгинку считают танцем жениха и невесты – это неверно, потому что исконно на

исключением особых церемоний в начале и в конце танцевального мероприятия, когда присутствующие танцевали сообща, образовав круг. Это по всей видимости, является рефлексом древних церемоний, связанных с почитанием солнечного цикла у аграрных цивилизаций. Выходить на танец даже с незнакомыми парнями для девушек не считалось зазорным: такие танцевальные вечера были единственным местом, где парни и девушки, не состоящие друг с другом в близком родстве, имели право приблизиться друг к другу. Однако брать друг друга за руки или даже прикасаться к представителям противоположного пола строжайше запрещалось и могло даже привести к кровопролитию. Не исключено, что такая особая строгость в отношениях между полами является следствием сильных исламских традиций, в особенности на территории Восточного Кавказа.

Ведущим в танце всегда был мужчина, женщина была ведомой, она ориентировалась на положение и движения рук своего партнера. Сам танец был своего рода бессловесным диалогом между партнерами: например, раскрытые и обращен-

аккомпанировали с помощью особых трещоток или просто стучали палками по приготовленной доске, у дагестанцев издревле были популярны барабаны, на которых ритм выстукивали с помощью особых загнутых палочек. Ритм был повсеместно 6/8 с особой фигурацией и разбивкой, который условно называют «лезгинка», тогда как в Закавказье (за исключением грузин-горцев) был распространен отличный от этого стиль, который нынешние музыканты условно называют «шалахо». Оригинальные струнные инструменты горцев: пандур, дечиг-пондар, чунгур, чонгури, шичешпин – в основном малострунные, отличаются от многострунных восточных инструментов типа тара, саза и т.д., так как эти архаичные и на первый взгляд примитивные инструменты полностью соответствуют требованиям ритмической музыки горцев в стиле «лезгинка».

Часто приходится слышать, что «лезгинка» – это боевой танец мужчин, однако исконно это всегда был парный танец. Действительно, во время танцевальных вечеров в древности в определенный момент танцор мог выхватить кинжал, сделать с ним несколько движений и вонзить его в пол. Вокруг этого кинжала танец продолжался в ускоренном темпе, начиналось своего рода соревнование в танце между парнем и девушкой. Нередко мужчины устраивали подобные состязания в своем узком кругу.

Лезгинку нередко также танцевали перед боем, чтобы воодушевиться. Тем не менее, особенностью танца, который нам известен под названием «лезгинка», является характерная хореография, в которой безошибочно угадывается символика парящего орла, гордой птицы гор. В заключении следует сказать, что танцевальные традиции Кавказа хоть и являются более консервативными, чем, например, традиции песенного творчества, однако, и они претерпели за последние десятилетия существенные изменения. С развитием телевидения и интернета «модные» нововведения распространяются очень быстро: на смену исконной традиции танцевать парами в строгой очередности пришли групповые танцы, когда при звуках лезгинки на танцевальную площадку выходит целая толпа, причем хореография и рисунок классической лезгинки больше не соблюдаются. На свадебном мероприятии в противоположность старой традиции присутствуют жених и невеста, которые даже могут принять участие в танцах. Наблюдается тенденция копировать современные европейские и восточные свадебные обряды.

Что касается вопроса «чей танец лезгинка», то лезгинка стала неотъемлемой частью танцевальной культуры всего Кавказа и близлежащих регионов. Несомненно, однако, и то обстоятельство, что особое название танца, соответствующее этнониму одного из крупнейших автохтонных народов Кавказа – лезгин – не является случайным, так как именно на примере этимологии этнонима «лезгин», вероятно связанного с наименованием орла в лезгинских языках, можно понять тотемическую природу танца, характерного для горцев Восточного Кавказа.

Ссылка: Вестник антропологии, 2019 год, №3, стр. 155-168, Москва

“ЛЕЗГИНКА”

ческие и религиозные представления, связанные с образом орла, бытовали у многих народов в древности. Наши предки верили, что тотем охраняет своих почитателей и поэтому различные части тела тотемного животного или изображения его использовались как амулеты обереги.

Декоративное значение подобные атрибуты приобрели позже. Отголоском этих представлений является и тот факт, что образ орла используется в государственной геральдике целого ряда стран.

Исходя из вышесказанного, можно предположить, что созвучие этнонимов некоторых кавказских народов с местными наименованиями орла не является случайным, а восходит к тотемическим представлениям, связанным с «орлиной» символикой. Такое предположение допустимо не только по отношению к лезгинам, но и к некоторым народам Центрального Дагестана, например цезам (дидойцам), этническое наименование которых вероятно восходит к местному наименованию орла «це».

Если вернуться к происхождению и природе танца лезгинка, то бросается в глаза особая хореография мужской партии танца, которая является отголоском древних верований и ритуалов, одним из основных элементов которых являлся образ орла. Этот образ и сегодня, как и многие тысячелетия назад, совершенно точно воспроизводит танцором, особенно в тот момент, когда он, поднявшись на носки и горделиво раскинув руки (крылья), плавно описывает круги, словно собираясь взлететь. Танец мужчин, часто сопровождающийся акробатическими трюками, отличается особой атлетической хореографией с воинственными элементами, тог-

да как танец женщин, в движениях которых угадывается полет голубя, характеризуется особой грацией. Рисунок танца повторяет сцены охоты орла или сокола на голубя: мужчина, олицетворяющий орла, описывает вокруг своей «жертвы» круги, пытаясь ее догнать, а девушка-голубь всякий раз ускользает. Наиболее аутентичным и архаичным является, по всей видимости, рисунок и хореография танца «Картули», который раньше назывался «Лекури», то есть «лезгинским, дагестанским», с характерными движениями рук танцоров, напоминающими полет птиц, с танцами на кончиках пальцев ног, с перебиранием ногами, что можно рассматривать как имитацию движений орла – древнего тотема лезгин и некоторых других горских народов Кавказа. Эти характерные особенности были, по всей видимости, причиной особого расположения к танцу лезгинка со стороны русских офицеров во второй половине XIX века, благодаря которым соответствующее название и хореография танца стали «модными» и популярными.

Часто парную лезгинку считают танцем жениха и невесты – это неверно, потому что исконно на Северном Кавказе в большинстве случаев жених и невеста даже не присутствовали на своей свадьбе. Танцевальные церемонии во время свадебных торжеств на Кавказе очень схожие по своему характеру. На таких танцевальных вечерах, которые проходили под руководством особых сельских распорядителей, вооруженных палочкой для наказания провинившихся, мужчины и женщины располагались по противоположным сторонам специально расчищенной площадки. Только здесь парень мог подойти близко к понравившейся ему девушке, пригласив ее на танец. Во время танца выяснялось, имеет ли для парня смысл посылать в дом девушки сватов. Поэтому в каком-то смысле парную лезгинку можно считать танцем-приглашением, танцем будущих жениха и невесты.

Танцы были своего рода зрелищами, где молодежь могла «себя показать и на других посмотреть». Танцевали в строгой очередности в зависимости от предварительной договоренности с распорядителем. Потасовки, иногда доходившие до кровопролития, были чаще всего следствием того, что кто-либо пытался выйти на танец без очереди. Если девушка отказывалась выйти на танец после приглашения, то распорядитель прогонял ее с танцевального мероприятия. В этом случае на танец выходила родственница приглашавшего, потому что танцы были исконно строго парными, за

кружиться. Девушка всегда танцевала, опустив взгляд, показывала этим свою непорочность и скромность. Парень, наоборот, имел право «зажигать», преграждал партнерше путь, делал всевозможные акробатические, а и иногда шуточные трюки. Однако, вульгарные движения, недостойное поведение танцоров немедленно пресекались распорядителем, непременно присутствовавшим раньше на подобных танцевальных мероприятиях.

Танцевальные вечера обычно «открывались» танцем особо почитаемой пожилой пары, за ними в круг выходили другие старшие представители общины, причем все присутствующие вставали и всячески поддерживали и воодушевляли танцующих, для которых у многих народов была особая музыкальная композиция, называвшаяся в переводе: «танец стариков» и отличалась более медленным темпом. Затем темп ускорялся, и в круг выходила молодежь, причем танцы могли продолжаться часами без перерыва и всегда в стремительном темпе.

Музыкальное сопровождение в центральной и западной части Кавказа было чаще струнным (двух или трехструнный инструмент типа русской балалайки, который с конца XIX века дополнила заимствованная из Европы гармонь), а в восточной – духовым (зурна, дудук, свирель и т.д.). У абхазов и адыгских народов струнным инструментам

LƏZGİ QAÇAQLARI

YAXUD ONLARI QARALAYANLARA CAVAB

(Əvvəlki qəzetimizin 10 iyul, 15 avqust və 26 sentyabr tarixli saylarında)

1911-ci ilin yayında Qafqaz canişini qaçaqlarla mübarizəni gücləndirmək üçün bütün qəza rəislərinə xüsusi əmr verir. Bununla əlaqədar Quba qəzasında qaçaqlara və onları müdafiə edənlərə qarşı təqiblər geniş vüsət alır. Həmin ilin payızında Qubanın hərbi komendantı məşhur qaçaq Abdulmanaf Abdulkərimovun həmyerlilərinə divan tutmaq məqsədilə Qusar nahiyəsinin Avaran kəndinə 30 əsgər göndərir. Əsgərlər kənd camaatını bir yerə yığıb 10 gənci əsir alır, onları qaçaqlara kömək göstərməkdə təqsirləndirir, etirazlarını bildirən üç nəfəri yerindəcə güllələyirlər. Ştaps-kapitan avaranlıları hədələyib deyir: "Silaha sarılıb qaçaqlara qoşulsanız, kəndinizi od vurub yandıracağıq". Sonra o, havaya üç güllə ataraq, əsirləri Qubaya aparmaq üçün kəndi tərk edir.

Bu hadisə avaranlıları hiddətləndirir. Kənddən 40 cavan dərhal silahlanıb atlarına minir və əsgərləri təqib etməyə başlayır. Cavanlar Qusarçaya çatmamış, meşədən keçən yolun çıxacağında pusqu qurur, əsgərlər üzə çıxanda onları gülləyə tuturlar. Bir neçə əsgər atışmağa imkan tapmamış həlak olur. Qalanlar mühasirəyə alındıqlarını və müqavimət göstərməyin mənasız olduğunu görüb təslim olurlar. Avaranlılar onların silahlarını əllərindən aldıqdan sonra ştaps-kapitanı və iki əsgəri yerindəcə güllələyirlər. Sağ qalanlara deyirlər: "Dinc camaata qarşı necə vəhşilik etmişinizə, biz də cavabını o cür verdik. Komendant deyirsiniz ki, bir də Avarana əsgər göndərməsin. Göndərsə, papaqsız qalacaq".

Bu hadisədən qorxuya düşən və canişininə necə cavab verəcəyini bilməyən komendant özünə bəraət qazandırmaq üçün ona məktub göndərir. Məktubda yazılmışdı: "Sizin əmrinizə əsasən əsgərlərimiz bir neçə kəndin əhalisini qorxutmaq, onların qaçaqlarla əlaqəsini kəsmək üçün hərəkətə keçdi. Lakin bəzi kəndlərin əhalisi bizə tabe olmadı. Avaran kəndinin silahlıları bir neçə əsgərimizi öldürdü. Onların başçısı Abdulkərimov Abdumanaf (Abdulmanaf – M.M.) Abdulla oğludur" (Bax: ЦГВИА. Ф.400. Оп.259/909. Д. 43).

Hərbi komendantın qısa əlaqasını bilən avaranlılar kəndin müdafiəsinə hazırlıq görməyə başlayırlar. 1912-ci ilin yazında Abdulmanafın dəstəsi qonşu kəndlərdən köməyə gələnlərin hesabına daha da qalınlaşır. O, kifayət qədər qüvvə toplayıb kəndin ətrafında etibarlı müdafiə xətti yaratdıqdan sonra xüsusi plan çir. Dostlarından birini komendantın yanına şikayətə göndərir. Əhmədخان adlı "şikayətçi" qorxu içində komendantına başına gələnləri söyləyir:

– Abdulmanaf kənddən dəstəsinə adam yığır. Mən ona qoşulmaq, çara qarşı çıxmaq istəmədiyimi bildirəndə mal-qaramı güllələdi. Camaat da bunun şahididir.

Komendant qeyzlə soruşur:

– Qaçaqqlar indi haradadır?

Əhmədخان qorxa-qorxa cavab verir:

– Meşədə gizləniliblər. Mən onların yerini də bilirəm.

Komendant "şikayətçi"yə dərhal inanmır. Öz əlaltılarından birinə Əhmədخانın dediklərini yoxlamağı tapşırır. Ertəsi gün

həmin adam həqiqətən də Abdulmanafın mal-qaranı güllələdiyini və meşədə gizləndiyini bildirir. Əslində qaçaqbaşı dostunun razılığı ilə onun mal-qarasını güllələmişdi ki, komendantı inandıra bilsin.

"Şikayətçi"nin dedikləri təsdiqlənən kimi, komendant qaçaqları tutmaq üçün Avarana 200 kazak göndərir. Bələdçi kimi Əhmədخان da at verib onu qabağa salırlar. Abdulmanaf kəndə iki-üç kilometr qalmış əlverişli mövqə tutaraq, pusqu qurmuşdu. Dostu Umalat da 60 qaçaqla onun köməyinə gəlmişdi. Pusqu yerinə çatanda Əhmədخان atını mahmızlayıb aradan çıxır. Arxadan atılan güllələr onu kürəyindən yaralayır. Elə bu vaxt pusqudakı qaçaqlar hər tərəfdən kazakları atəşə tutur. Bir neçə saat ərzində 50-dən çox kazak həlak olur. Onların komandiri mühasirəni yarmaq üçün əmr verir. Lakin əks-hücum nəticə vermir. Kazaklar meşədə cəmi 20-30 qaçağın gizləndiyini zənn edirdilər. Lakin onlar yanılmışdılar. Qaçaqqlar sayca kazaklardan çox idi və axıradək vuruşurdular.

İki günlük döyüşlərdən sonra 120 kazak itirən komandir təslim olmaq məcburiyyətində qalır. Abdulmanaf kazakların silahlarını və atlarını əllərindən alıb deyir: "Sağ qalanları salamat buraxıram.

Komendant deyir ki, üstümüzdə alay da göndərsə, xeyri yoxdur. Hamınızı qırarıq".

İlk dəfə idi ki, Qubanın komendantı bu qədər əsgərini itirirdi. O, yenə özünə bəraət qazandırmaq üçün Qafqaz canişininə məktub göndərir. Həmin məktubda bildirilir ki, Quba qəzasında yüzlərlə qaçaq cəmləşib. Onlarla mübarizə aparmaq olduqca çətinləşib. Bundan ötrü böyük silahlı qüvvə tələb olunur. Odur ki, sizdən kömək gözləyirik (Bax: ЦГВИА. Ф.400, Оп.259/909. Д.43).

Həmin vaxtda Dağıstanın hərbi qubernatoru da canişinə məktub göndərmişdi. O, yazmışdı: "Qaçaq dəstələrinin sayı getdikcə artır. Əldə etdiyimiz məlumatlara görə Kürə və Quba bölgələrində 30-dan çox qaçaq dəstəsi fəaliyyət göstərir. Vaxtı itirmədən onlarla mübarizə aparmaqdan ötrü yeni taktika seçmək lazımdır. Sizin sərəncamınızı gözləyirik" (Bax: АКАК. Ф.2. Оп.4. Д.3).

Bu məktublardan sonra canişin Dağıstanın hərbi qubernatoruna və Qubanın komendantına qüvvələri cəmləyib qaçaqlara qarşı birlikdə mübarizə aparmağı əmr edir. 1916-cı ilin payızında isə Quba qəzasına əlavə silahlı qüvvələr göndərir (Bax. ГАРД. Ф.126. Оп.2. Д.79.). İşğalçıların niyyətini başa düşən Abdulmanaf və Umalat iki ilin içində 3 mindən çox ləzgin silahlandıraraq ayağa qaldırmışdı. Ona görə də çar məmurlarının planı baş tutmurdu. Abdulmanaf və Umalat öz dəstələri ilə Qımıl kəndində 300 kazakı mühasirəyə alıb tərki-silah etdikdən sonra

canişin yerli əhalinin qaçaqlara yaxından dəstək verdiyini başa düşür və mübarizədən ötrü yeni yollar axtarmağa başlayır.

Canişinin ciddi səy göstərməsinə və əlavə qüvvə göndərməsinə baxmayaraq, qaçaqlarla döyüşlər onun istədiyi nəticəni vermirdi. Əksinə, rus zabitləri getdikcə daha çox əsgər itirir, ləzgilərin qəhrəmancasına müqavimət göstərdiyini etiraf edirdilər. Ştaps-kapitan Smirnov Avaran döyüşü ilə əlaqədar yazmışdı: "Bu döyüşdə qaçaqlar bizimlə çox cəsarətlə, axıra kimi döyüşürdülər. Hər iki tərəfdən çoxlu döyüşçü həlak oldu". (Bax: АКАК. Ф.2. Оп.4. Д.3.)

Abdulmanaf Abdulkərimov 1918-ci ilin yazında Quba qəzasında qırğınlar törətmiş erməni daşnaklarına və bolşeviklərə qarşı da igidliklə döyüşmüşdü. Həmin vaxt onun dəstəsində 200 qaçaq var idi. Bu igid avaranlı Qubada ləzgilərlə döyüşən erməni-bolşevik dəstələrinə köməyə tələsən Serqo Martıkyanın 400 daşnak əsgəri ilə buraya gəlməsinə mane olmuş, 200-dək erməninini qırması, nəticədə Martıkyan öz dəstəsi ilə Xaçmaza qaçmışdı (Bax: "Bakinskiy raboçiy" qəzeti, 15 may 1918-ci il).

1918-ci ilin mayın 18-də Qubanın Digah kəndi ərazisində 12 minlik erməni-bolşevik qoşununu darmadağın edən ləzgi silahlı dəstələri arasında məşhur qaçaq Abdulmanaf Abdulkərimovun dəstəsi də var idi. Məğlub olub qaçan erməniləri təqib edərkən Abdulmanaf həmyerlisi Hacı Şeydanın dəstəsi ilə birlikdə Müşkürün 5-ci və Qusarın 3-cü şöbələrində yüzlərlə erməni əsgərini qırılmışdı (Bax: ARDA. F.1061, siyahı 1, iş 38, vər.16).

Nəhayət, bir məsələni də xatırlatmaq yerinə düşür. Ləzgi ədəbiyyatı ilə yanaşı Dağıstan xalqlarının ədəbiyyatında və rus yazıçıların əsərlərində də igidlik, mərdlik, namus və qeyrət timsalı kimi ləzgi qaçaqlarının obrazları yaradılıb. Təkcə XIX əsrin məşhur rus ədiblərindən M.Y.Lermontovun "Qaçaq Hacı", "Qanlı", "İzmail bəy", "Ayrılıq", "Cavan ləzgi", "Xəncər" kimi poema və şeirlərini, V.I.Dalın "Ləzgi Həsənin hekayəti" əsərini xatırlatmaq kifayətdir. Məşhur qaçaq Ləzgi Həsən Quba qəzasının Qusar nahiyəsinin Gədəzeyxür kəndindən idi. Kasıblara zülm edən yerli hakimlərə qarşı mübarizə apardığına görə sürgün olunmuşdu. Sonralar cəsarətli olduğuna, hərbi işdən yaxşı baş çıxardığına görə onu çar ordusuna qulluğa götürmüşdülər. Burada o, polkovnik hərbi rütbəsinə yüksəlmişdi.

Məşhur rus jurnalisti və tarixçisi V.L.Veliçko XIX əsrin sonlarında fəaliyyət göstərmiş talançı Qafqaz qaçaqlarından söhbət açanda bu sırada ləzgi qaçaqlarının adlarını çəkmir. Əksinə, ləzgilər və ləzgi tayfaları haqqında yazır: "Onlarda həqiqətən də alicənablıq, mərdlik, sözbütövlük, əhdə sadıqlıq, nadir düzlük və açıqürəklik vardır... Onlar ləyaqətli insanlardır... Onlar pusquda durub adam öldürməyi şəərətsizlik sayırlar. Onlarda belə bir məsələ var: "Düşmənin gözünə baxmaq lazımdır" (В.Л.Величко. Кавказ. Русское дело и междуплеменные вопросы. СПб., 1904, с.179-180).

Müəffər MƏLİKMƏMMƏDOV

КВЕЗ ЧИДАНИ?

«МОЛЛА НЕСРЕДДИН» ДАГЪУСТАНДА

Алатай виш йисан сифте килера Дагъустандин лезги журналистрин, шаиррин ва алмирин Азербайжанда акъатзавай са кьадар газет ва журналрин редакциярихъ галаз кьелелай алакъяр авай ва и печатдин органра абурун макъалаярни чап жезвай. Мисал яз чи ватангьлийрикой Режеб Эмирханован, Гьасан Алкъвадарвидин, Назир Агъмедован ва масабурун тьвар пар кьаз жеда.

Чи машгъур алим ва шаир Гьасан Алкъвадарви Гьасан бег Зардабиди сифте яз 1875-йисуз Бакуда азербайжан чьалал чапдай акъудай «Экинчи» газетдин муьхбир тир. И газет виридалайни гзаф Кьиблепатан Дагъустанда Гь.Алкъвадарвиди кьхиз тунай. Лезгийрикой

Назир АГЪМЕДОВ

130 касди, табасаранвийрикой 16 касди «Экинчи» газет кьхьенай. А Чьавуз Азербайжанда газет икьван кьхьенвачир. «Экинчида» чи алимдин «Мирзе Гьасан Алкъвадари» «Мамнун Алкъвадари», «Табасарандин наиб», «Наиб Табасаранский» хьтин кьулар алаз гзаф макъалаяр чап хьенай. Адан макъалаяр гьакьни Азербайжандин «Суьз», «Седа», «Гьейт» ва маса газетризни акъудзавай.

Алатай виш йисан эвелра чи кьелемгьлийри Азербайжандин машгъур «Молла Несреддин» журналдин редакциядихъ галазни алакъяр хуьз хьана. Дагъустанда и журналдин виридалайни хьсан мухбиррикой сад Режеб Амирханован вахан хва, чи машгъур алим, тарихдин илимрин доктор, профессор Джонрид Агъмедован буба Назир Агъмедов тир. Гуьгьунлай вич алим ва кьелемгьлий хьиз вири Дагъустандиз сейли хьайи Назир Агъмедова гьеле Дербентдин гедтехникумда кьелзавай йисара республикадин «Дагъыстан фукъараси» ва «Дагестан» газетриз туьрк ва урус чьаларал макъалаяр кьхизвай. Гьакь, жегьил студентдин макъалаяр Азербайжандин «Маариф юлу» ва «Шеркь кьадыны» журналрани чап жезвай.

Гуьгьунлай Назир Агъмедов «Молла Несреддин» журналдин мухбир хьенай ва ина адан са кьадар макъалаяр акъатнай. Ада Кьиблепатан Дагъустанда 85 касдив журнал кьхиз тунай. Алакьунар авай мухбирдикий журналдин редактор Желил Мамедкулизадеди гзаф хуш атанай ва абур дуст хьенай. Лезги халкьдин арада «Молла Несреддин» кьхин тешкилай Назир Агъмедова редакторди развивдин чар ракурнай. Н.Агъмедова вичин жавабдин чарче кьхьенай: «Зи играми дуст, куьне халкь паталди гзаф зурба крар ийизвайди кьатГай лезгийрин савадлу ксар гьамиша кьез куьмек гуз гьазур я». И чар ракурнай кьулухъ Назир Агъмедова мад 30 касдив «Молла Несреддин» журнал кьхиз тунай. Гьайиф кьедай кар ам я хьи, гьелени и рекьяй ахтармишунар тухванвач. И меселадихъ гелкьвейтга, гзаф делилар винел акъатда.

Гуьгьунин йисара 6 йисуз «Социализмадин пайдах» газетдин жавабдар секретарвиле кьвалахай Назир Агъмедова вичин вири уьмуьр лезги чьалаз ва эдебиятдиз кьуллуьгъ авуниз серфнай. 20 йисуз Дагъустандин Мектебрин Илимринни Ахтармишунрин Институтда (гилан Педагогикадин Институт) кьвалахай ада, сифте яз мектебра лезги чьалан тарсар гунин методика туькьурнай, методикадин ва тарсунин 20 ктаб чапдай акъуднай. 1970-йисуз рагьметдиз феийи Н.Агъмедов гьикайирикой, повестрикой ва пьесайрикой ибарат тир са шумуд ктабдин автор я.

Гуьлхар ГУЬЛИЕВА

ARÇİLƏR

davamçıları” traktatının müəllifi Mühyəddin ar-Ruçi (1887), məşhur nəqşənd alim Şeyx Mamma Dibir və başqaları var.

Arçiləri Dağıstanın digər xalqları XIX əsrdən başlayaraq yaxından tanımağa başlamışlar. İqtisadi cəhətdən Arçibdən 30 km aralıda yerləşən Qumux bazarından asılı olan arçilər satmaq üçün bura qoyun, mal-qara, qoyun pendiri, əridilmiş yağ, kürklər, palazlar, yun gətirir, əvəzində duz, qənd, kerosin, kişi paltarları, kişi uzunboğaz çəkmələri, qadın bəzək əşyaları alırdılar.

Arçibdə 258 təsərrüfatdan yalnız 45-i qalır, kimsəsiz qalan evlərin çoxu dağılır.

Arçilər arasında ovçuluq, arıçılıq, toxuculuq, ağac üzərində oyma sənətləri geniş yayılmışdır. Dağıstanda tiftikli yun palazlar (барли) yalnız arçilər tərəfindən toxunur. Burada ağacdan hazırlanan sandıqlara, beşiklərə, qab-qacağa, hətta əmək alətlərinə də naxış vurmaq dəbdır.

Arçi evləri daşdan tikilməklə, yastı damlı olub, bir, iki və ya üçmərtəbəlidir. Adətən birinci mərtəbə tövlə, ikinci mərtəbə qoyun ağılı, üçüncü mərtəbə isə yaşayış üçün nəzərdə tutulur. Evlərdə quru ot, alaf saxlamaq üçün ayrıca tikili də olur.

Arçilərin ictimai həyatında kənd icması mühüm rol oynayır. Ayrı-ayrı toxumların yaşlı və hörmətli nümayəndələrinin daxil

xalqları müasir paltarlara keçsələr də, arçilər öz milli geyimlərindən əl çəkməmişdilər. İndinin özündə də bu kənddə qadınlar başlarına çuxta və baş örpəyi örtür, uzun, düz şalvar geyinir, bellərini rəngli qayıyla bağlayırlar. Kişilər isə qoyun dərisindən kürk geyinir, başlarına papaq qoyurlar.

Burada indiyə kimi başqa kəndə qız verib qız almaq qəbahət sayılır. Qan qohumlarına qız verib almaq isə normal hal hesab olunur və bu adət indi də yaşamaqdadır.

Dağıstanın digər xalqlarında olduğu kimi, arçilərdə də xəmir xərəkləri, o cümlədən xəngəl üstünlük təşkil edir.

Arçi dili genetik cəhətdən Şimali Qafqaz ailəsinin nax-dağıstan qrupunun ləzgi qoluna aiddir. Lakin alimlərin qənaətinə görə arçi dili ləzgi dil qrupundan 3-4 min il əvvəl ayrılmışdır. Əvəzində arçilər coğrafi cəhətdən yaxın qonşuları olan avarlar və laklarla yaxınlaşmışlar. Bu xalqın nümayəndələri avar, lak və rus dillərini yaxşı bilirlər.

Arçi dilinin necə yaranması barədə bu xalqın əfsanəsini böyük rus alimi və linqvisti P.K.Uslar özünün “Lak qrammatikası” kitabında belə xatırladır: “Allah xalqları və onların dillərini yaradanda, dillərin sayı xalqlardan az olur. Allah əksər xalqlara bir dil verir, lakin dünyanın ən çətin dilini götürməkdən bütün xalqlar boyun qaçırır. Nəticədə arçi dili arçi xalqına çatır.”

Fonetik sisteminin zənginliyi ilə seçilən Dağıstan dilləri arasında da seçilən arçi dilinin fonoloji sistemi linqvistləri həmişə özünə cəlb edib. Dünyanın ən çətin dillərindən hesab olunan arçi dilində 81 fonem var, bu, rus dilindəkindən təxminən 2 dəfə çoxdur. Bu dildə 70 sait var və onların

əksəriyyəti səslidir. 40 hal şəkilçisi, 10 feil forması mövcuddur. Bu dilin dialektləri yoxdur. Bu, yazısız dil hesab olunur.

Arçi dili ən çox tədqiq olunmuş Dağıstan dillərindəndir. Bu sahədə onlarca sanballı elmi kitablar işıq üzünə görüb. Bu dilin öyrənilməsinin əsasını P.K.Uslar qoymuşdur. O, akademik A.Şifnerə yazdığı məktubunda bu barədə söhbət

açmışdır. (Услар.П.К. Письмо к А.Шифнеру в приложении к описанию лаского языка // Этнография Кавказа. Языкознание, IV, Тифлис, 1890).

1895-ci ildə Erkert bir sıra arçi sözlərini çap etdirmişdir. Onun işini A.Dirr davam etdirmiş, bu mövzuya bir neçə məqalə həsr etmişdir. 1908-ci ildə o, bu dilin qrammatik xüsusiyyətlərini göstərən “Arçi dili” kitabını və arçi sözlərinin tərcüməsindən ibarət lüğət çap etdirmişdir.

Sonralar K.Ş.Mikailov və A.E.Kibrikin rəhbərlik etdiyi bir qrup bu işlə məşğul olmuşdur. K.Ş.Mikailov 1967-ci ildə işıq üzünə görən “Arçi dili” adlı tədqiqat əsərində bu dilin qrammatikası haqqında müfəssəl məlumat verir. 1977-ci ildə isə A.E.Kibrikin və daha üç müəllifin birgə ərsəyə gətirdikləri, dilin təsvirini verən 4 cildlik tədqiqat əsəri çap olunur. Bu, Rusiyanın əzsaylı xalqlarının dillərini ətraflı təsvir edən və qrammatikası haqqında söhbət açılan ən iri həcmli tədqiqat əsəri sayılır.

2000-ci illərdən etibarən arçi dilinin öyrənilməsinin yeni “rəqəmsal” dövrü başlanır. M.E.Çumakova Kibrikin-Kodzasoğlu-Samedov üçlüyünün arçi lüğəti əsasında elektron lüğəti hazırlayıb.

Arçi dilinin öyrənilməsi bu gün də davam edir.

Sədaqət KƏRİMOVA

Geniş bazar əlaqələri arçiləri lak dilini öyrənməyə məcbur edir.

Coğrafi əraziləri avarlara yaxın olmasına baxmayaraq, arçilərin bu xalqla etnik və linqvistik bağlılığı yoxdur. Bu iki xalq arasında sosial əlaqələr XX əsrin 30-cu illərində yaranmışdır. 1929-cu ildə əsas əhalisi avarlar olan Çarodi rayonu yaradılmış və Arçib onun tərkibinə daxil edilmişdir. Burada avar dili tədris olunan rusdilli dünyəvi məktəb açılanda arçilər avar və rus dillərini öyrənmək məcburiyyəti qarşısında qalmışlar. Məhz həmin dövrdə arçilərin və and-sez dil qrupuna daxil olan daha 13 etnosun milliyəti süni olaraq avar yazılmışdır.

1926-cı ilin siyahıyaalmasına görə SSRİ-də arçilərin sayı 863 nəfər idi. 1959-cu ildən etibarən bu xalq avar kimi qeydiyyatda götürülmüşdür. Hazırda arçilərin sayının 1200 nəfər olduğu göstərilir.

Yüksək dağlıq ərazidə yerləşən Arçib alp və subalp çəmənlikləri ilə əhatə olunmuşdur. Bura sərt iqlimi, soyuq qışı və qısa yayı ilə seçilir. Arçilərin əsas məşğuliyyəti heyvandarlıqdır. Dəmyə taxıl yetişdirən arçilər bu məqsədlə dağ ətəklərindən və çay kənarlarından istifadə edirlər. XX əsrin əvvəllərinə kimi arçilərə ilin yalnız 3 ayında kənddə yaşamağa icazə verilirdi. Qalan aylarda onlar “duxxurum” adlandırdıqları qışlaq yerlərindəki xutor tipli tikililərdə yaşayırdılar. Sovet hökuməti qurulduqdan sonra, xüsusilə də kollektivləşmədən sonra 30-cu illərdə Dağıstan hökumətinin qərarı ilə arçilərin yaylaq yerləri əllərindən alınaraq Qunib və Lak rayonlarına verilir. Arçilər öz qışlaq sahələrinə daimi yaşamaq üçün köçmək məcburiyyətində qalırlar. Tezliklə həmin ərazilərdə Kala, Latta, Qeser, Xilix, Aşuna, Qubaq kimi kəndlər yaranır. Kollektivləşmənin ağır şərtlərinə davam gətirməyən onlarca ailə Qunib rayonuna, eləcə də Qırğızıstanı sürgün olunur. Müflisləşmiş onlarca ailə Dağıstanın Xiv və Qunib rayonlarına, Azərbaycana və Qırğızıstanı pənah aparır. 1994-cü ildə

olduğu icmaya camaatın seçdiyi ağsaqqal – bequ-lal rəhbərlik edib. Camaat tərəfindən həm də yerli hakim – qazı seçilib. Yaylaq və biçənəklərin ailələr arasında bölüşdürülməsi, ictimai binaların, yolların və körpülərin, qəbiristanlığın təmiri, məişət mübahisələrinin həlli ilə əsrlər boyu onlar məşğul olub.

Arçilər Dağıstan xalqları arasında müasir həyata ən gec inteqrasiya etmiş xalq kimi tanınırlar. Kənddən təhsil almaq üçün gənclərin şəhərə üz tutduğu il 1950-ci il olsa da, arçilər ötən əsrin 70-ci illərinə kimi hələ də təcriddə yaşayırdılar. Dağıstanın digər bütün

Əsrlər boyu ətraf mühitdən təcrid olunmuş halda yaşayıb, özünəməxsus dilini, mədəniyyətini, adət və ənənələrini qoruyub saxlamış xalqlardan biri də arçilərdir. Bir sıra alimlərin ehtimalına görə Dağıstanın qədim və köklü xalqlarından olan arçilərin əjdadları Qafqaz Albaniyası çoxtayfalı dövlət birliyinə daxil olan və “leqlər”, “albanlar” adlandırılan xalqlardan biri olmuşdur. Özlərini “arşıştib” və ya “arşışdib” adlandıran bu etnos Dağıstanın Xatar çayı hövzəsində yerləşən Çarodi rayonunun Arçib, Alçinub, Kubatlı, Xilix, Keserib, Xitab, Kalib kəndlərində məskunlaşmışdır. Paradoksal olan odur ki, bu xalqı dil yaxınlığı ləzgilərlə, etnik təfəkkürü avarlarla, mədəniyyəti avarlar və laklarla doğmalaşdırır.

“Arçi” etnonimi Arçib kəndinin adından əmələ gəlib. Ləzgilər və laklar onları “arçi”, avarlar “roçisal” və ya “arçisel” adlandırırlar.

Arçilərin yaşadığı ərazidə aşkar olunan, üzərində rəmzlər olan qədim qəbirüstü daşlar burada hələ eramızdan əvvəl III-II əsrlərdə yaşayış olduğunu deməyə əsas verir.

Arçilər islamın süni təriqətinə etiqad edirlər. Burada əbəddilli kufi abidələrinin çoxluğu belə deməyə əsas verir ki, arçilər islam dinini X əsrdən gec olmayaraq qəbul etmişlər.

Xalqın mənşəyi haqqında məlumatlar çox deyil. İlk dəfə onun adına Məhəmməd Rafinin tarixi xronikasında (XIV-XVI əsrlər) təsadüf olunur. XIX əsrdə arçilər əsasən laklarla ünsiyyətdə olublar. Bu da Arçibin Qazıqumux xanlığının tərkibində olması və Qazıqumux xanlarına ianə ödəmələri ilə əlaqədardır.

Brokqauzun və Efronun ensiklopedik lüğətində 1886-cı ildə Qazıqumux dairəsində 802 arçinin yaşadığı qeyd olunur. 1899-cu ildə arçilər Dağıstan vilayətinin Qunib dairəsinə daxil olmuşlar.

Qafqaz müharibəsinin tarixi hadisələri bu xalqdan da yan keçməmişdir. “Abşeron polkunun tarixi” kitabında (1892, səh 205) oxuyuruq: “1849-cu ilin iyulun 25-də general-adyutant Arqutinskiy qoşunları Arçi kəndinə yollandılar, burada gecələyib, ayın 25-də səhər tezdən kəndi yandırıb geriye, Şali kəndinə doğru hərəkət etdilər. Şalinin başına da həmin hal-qəziyyə gətirildi, buranın taxıl zəmilərinin böyük hissəsi məhv edildi.”

Arçilərin bizə gəlib çatmış yazılı abidələri arasında XIX əsrə aid dini traktat və şeirlər, o cümlədən arçilərin avar, lak və ərəb dillərində qələmə aldıkları bədii və dini əsərlər vardır. Bu xalqın görkəmli nümayəndələrindən biri Dağıstanda astronomiya məktəbinin əsasını qoymuş Kazaklavdır (XVIII əsr). O, həm də riyaziyyatçı, həkim, ərəb dilində qəsidələr müəllifi idi. Tanınmış arçilər arasında Cənubi Dağıstan ilahiyatçısı, sufi şeyxi Məhəmməd ar-Ruçi (1885-1886), imam Şamilin alimlər şurasının üzvü olmuş Məhəmmədخان Məhəmmədخانov (1864), sufi alim, “Təriqətin həqiqi və yalançı

İGİDLƏRİMİZ

Bu ilin sentyabrın 27-dən etibarən işğalçı Ermənistan Ordusu 1994-cü ildən qüvvədə olan atəşkəs razılaşmasını kobud şəkildə pozaraq hərbi əməliyyatlara başlamış, bütün təmas xətti boyunca respublikamızın şəhər və kəndlərini böyük çaplı silahlardan,

artilleriya qurğularından və ballistik raketlərdən atəşə tutmağa başlamışdır.

Ermənistanın hərbi təxribatına cavab olaraq Azərbaycan Ordusu sentyabrın sonundan başlayaraq, cəbhə xəttində uğurlu əməliyyatlar keçirmiş, onların kəndi və yüksəklikləri düşməndən

azad etmişdir.

Torpaqlarımızın azad edilməsi uğrunda gedən vuruşmalarda Azərbaycan Ordusunun tərkibində vətəni qoruyan yüzlərlə ləzgi gənci də düşməne qarşı qəhrəmancasına döyüşür. Onların arasında şəhid olanlar da var.

ÜRƏKLƏRDƏ YAŞAYACAQ

həlak olmuşdur.

Babək Ramaldanov Bakıda anadan olmuş, 59 sayılı məktəbdə təhsil almışdır. O, C.Naxçıvanski adına hərbi liseyi, sonra isə Ali Hərbi Məktəbi bitirmişdir. 11 il Naxçıvanda hərbi qulluq etmiş zabit 2017-2019-cu illərdə Moskvada Rusiya Federasiyası Silahlı Qüvvələri Ümumqoşun Akademiyasında təhsilini davam etdirmiş, oranı qızıl medalla bitirərək, magistr diplomu almışdır.

Babək Ramaldanovu tanıyanlar onun əsl hərbcisi olduğunu, savadı, mədəniyyəti, mərdliyi, ədalətliyi ilə seçildiyini həmişə etiraf edirdilər. Tabeliyindəki əsgər və zabitlər üçün isə B.Ramaldanov əsl nümunə idi.

Ermənilərin təxribatı nəticəsində cəbhədə hərbi əməliyyatlar başlanandan ön xəttə vuruşmuş Babək oktyabrın 16-da torpaqlarımız uğrunda gedən döyüşlərdə qəhrəmancasına həlak olmuşdur. İgid hərbcisi polkovnik-leytenant Bakıda ikinci Şəhidlər Xiyabanında dəfn olunmuşdur.

Həyat yoldaşı, ingilis dili müəllimi olan Aygünlə onlar iki oğul böyüdüdülər. Ramaldanın 13, Süleymanın 7 yaşı var. Onların xoşbəxt ailə həyatına müharibə son qoydu. Canından çox sevdiyi vətən uğrunda şəhid olan polkovnik-leytenant Babək Meyvəddin oğlu Ramaldanovun 38 yaşı var idi. Onun əziz xatirəsi ürəklərdə yaşayacaq. Allah rəhmət eləsin!

Anna HƏSƏNBƏYOVA

Müasir Azərbaycan Ordusunun tanınmış ləzgi hərbciləri arasında Ramaldanovlar sülaləsinin özünəməxsus yeri var. 1-ci Qarabağ müharibəsi tarixində ən uğurlu sayılan Horadiz əməliyyatına rəhbərlik etmiş briqada komandiri, polkovnik Şair Ramaldanov ölkəmizin hərbi tarixinə şanlı səhifələr yazmışdır. Onun qardaşları – polkovnik-leytenantlar – İlham və Elman Ramaldanovlar da böyük qardaşları kimi müharibənin od-alovundan keçiblər.

2-ci Qarabağ müharibəsində bu nəslin digər üzvü Babək Meyvəddin oğlu Ramaldanov vətən torpaqlarını işğalçılardan azad edərək qəhrəmancasına

HÜNƏR GÖSTƏRDİ

Qəhrəmanlar haqqında çox eşitmişdi. Onların igidliklərindən yazılmış neçə-neçə kitabı da oxumuşdu. Amma onun uşaq aləmində ən böyük qəhrəman ulu babası idi. Sinəsində avtomat, əlində qumbara qartal kimi alman faşistlərinin üstünə şığıyan, düşmən pulemyotunu susdurub döyüşçü dostlarını xilas edən Gülbala kişinin surəti balaca Sənanın yaddaşına əbədi həkk olunmuşdu. Kursk ətrafındakı döyüşlərdə həlak olan Gülbala Xiyribəyovun qəhrəmanlığını onun nəticəsi Sənan Zamanovun təkrar etməsi əsl möcüzə idi...

Möcüzə baş verməzdən neçə il əvvəl qəlbində hərbcisi olmaq arzusu oyanmışdı. Qusar rayonunun Çiləgir kəndində həyata göz açmış, otuz il hərbi xidmətdə olmuş, onun 12 ilini cəbhə bölgəsində keçirmiş, I və II dərəcəli "Vətən qarşısında qüsur-suz xidmətə görə" medallarına layiq görülmüş baş gizir Qahir Zamanovun xəyalına da gəlməzdi ki, onun iki oğlu – Butay və Sənan da gələcəkdə hərbcisi olacaq, ataları kimi torpaqlarımızın düşməndən geri alınması uğrunda gedən döyüşlərdə hünər göstərəcəklər.

Sənan məktəbə 6 yaşında gedərək, böyük qardaşı Butayla bir sinifdə oxudu. Onlar Cəmşid Naxçıvanski adına hərbi liseydə və Heydər Əliyev adına Azərbaycan Ali Hərbi Məktəbində də birgə təhsil aldilər. Hər ikisi mayor hərbi rütbəsini alıb ayrı-ayrı cəbhə bölgələrində düşmənlə döyüşlərə atıldı. Butay tabor ko-

mandiri kimi vuruşmağı davam etdirir. Sənan isə...

Kiçik qardaşın həyat yolu qısa və kəşməkəşli oldu. Yaxşı idmançı kimi ad qazanan, yüngül atletika üzrə ordu çempionu olan, böyük komandirləri arasında keçirilən yarışlarda 2-ci yeri tutan Sənan bir müddət Naxçıvanda, ən təhlükəli postlarda xidmət etdi. Sonra Goranboyda tabor komandirinin müavini kimi hərbi xidməti davam etdirdi. Son vaxtlar çətin sınaqlardan çıxan mayor Sənan Zamanov məzuniyyətə getməli idi. Lakin başqa əmr gəldi. Şəhid olmuş qrup komandirinin yerinə təyin edildi və yeni döyüşlərə atılmalı oldu.

Bu, ölüm-dirim döyüşü idi. Düşmən keçilməz yerdə qurduğu böyük dzotlandan pulemyotla aramsız atəş açır, əsgərlərimizi irəliləməyə qoymurdu. Sentyabrın 30-da mayor Sənan Zamanov həmin xəttə döyüşə son qoymağı qərara aldı. Əsgərlərə ürək-dirək verərək dedi: "Dzot məhv edilməsə, irəli gedə bilməyəcəyik. Ona görə də dzotu dağıdıb bu ölümü öldürəcəyəm. Ondan sonra siz hücumu keçərsiniz. Bilirəm ki, sağ qayıtmayacağam. Gələcəkdə kimin oğlu olsa, adımı ona qoysun".

Sənanın qəhrəmancasına dzotu partlatması əsgərlərimizə itkisiz hücumu keçməyə və Suqovuşanı almağa imkan verdi. Avqust ayında 33 yaşı tamam olmuş mayor Sənan Zamanov igid komandir kimi əsgərlərin gözü qarşısında hərbi tariximizə yazılacaq bir hünər

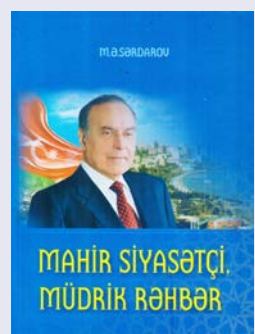
göstərdi...

Oktyabrın 2-də Qusar şəhərində son mənzilə yola salınan Sənanın yas mərasiminə böyük insan seli axışmışdı. İgid ləzgi oğlunun qəbrini gül-çiçəyə qərq etmişdilər. Həmin gün rayonun Urva və Köhnə Xudat kəndlərində olan, Tərtər və Fizuli bölgələrində şəhidliyə qovuşan daha iki gənc torpağa tapşırıldı və onlara da böyük ehtiram göstərildi. Yüzlərlə insan igid şəhidlərimizlə vidalaşandan sonra şəhərin şəhidlər xiyabanından getmək istəməyən Sənanın ömür-gün yoldaşı Şəbnəm, yeddi yaşlı oğlu Kənan, qızları Fidan və Ləman cəsur zabitin qəbri önündə and içdilər: "Biz həyatda sən kimi yaşayacağıq". Kənanın ağlaya-ağlaya dediyi sözlər hamını kövrəltdi: "Atacan, mən də komandir olub düşməni öldürəcəyəm..."

M.MƏLİKMƏMMƏDOV

HÖRMƏT TƏCƏSSÜMÜ

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Fəlsəfə İnstitutunun aparıcı elmi işçisi, siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru Məmmədəğa Sərdarovanın bu günlərdə çapdan çıxmış "Mahir siyasətçi, müdrik rəhbər" kitabını görkəmli dövlət xadimi, ümummilli lider Heydər Əliyevə böyük hörmət və ehtiramın təcəssümü adlandırmaq olar. H.Əliyevin Azərbaycan rəhbərlik etdiyi illərdə uzun müddət dövlət idarəetmə orqanlarında müxtəlif məsul vəzifələrdə çalışmış, rəhbərin keçirdiyi bir sıra hökumət tədbirlərinin iştirakçısı olmuş müəllif yeni kitabına H.Əliyevin Azərbaycan dövlətçiliyi tarixində rolunu, onun xalq qarşısındakı misilsiz xidmətlərini əks etdirən, Azərbaycan və rus dillərində qələmə alınmış məqalə və xatirələrini, elmi-praktik konfranslardakı çıxışlarını daxil etmişdir.

Kitabda ümummilli liderin dövlət başçısı və müdrik siyasətçi kimi fəaliyyətindən, respublikamızın inkişafı sahəsindəki xidmətlərindən, tarixi tolerantlıq ənənələrinin qorunması, multikulturalizmin dövlət siyasəti kimi qəbul edilməsi sahəsində gördüyü işlərdən geniş söhbət açılmışdır.

Kitabın elmi redaktoru tarix elmləri doktoru Eynulla Mədətli, redaktoru fəlsəfə elmləri üzrə fəlsəfə doktoru Əli İbrahimov, rəyçiləri fəlsəfə elmləri doktoru Ziba Ağayeva və siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru Sənan Həsənovdur.

"SAMUR"

Редакциядиз чар

ЧИР ХЬУН ПАТАЛ

Гьуьрметлу редакция! Зун тарихдал рикI алай кас я ва гьавилай за чи тарихрикайни кьагьриманрикай «Самурдин» чинриз акьатзавай макьалаяр рикI алаз кIелзава. Заз XV виш йисуз кьиле фейи са бязи вакьияяр марагьлу я.

Чаз чизвайвал, XV виш йисуз монгол-татарин чапхунчивилериз килиг тавуна, лезгийри гзаф вилаятра чпин чилер хвенвай ва мукьавилин алакьяр квадарнавачир. Дагьустандин машгьур тарихчи Р.Магомедова кьхизвайвал, Лакздилай (лезгийрин улкведилай) гьейри Ширванда ва Дербент эмиратдани лезгийр гзаф яшамеш жезвай ва герек тирла абуру са-садаз куьмек гудай. ИкI тирди XV виш йисан машгьур алим Магьмуд Хиналугьвидини араб чIалал кьхенвай вичин тIвар алачир ктабда (АКАК, т.II, док. №1300, с.1076) тестикьарзава. Сифте яз адан кьхинар винел акьудна, араб чIалай урус чIалаз элкьуьрай чи тIварван авай алим, тарихдин илимрин доктор, профессор Амри Шихсаидова шартIуналди ктабдиз «XIV-XV виш йисара Дагьустанда ва Ширванда кьиле фейи вакьияр» хьтин тIвар ганай.

Магьмуд Хиналугьвиди санлай вичин ктабда Лакздин, Дербентдин ва Ширвандин тарих кьелемдиз кьачуна. Эсердин эхирда ада ктаб гьикI арадал атанатIа кьалурзавай ихьтин кьейд авунва: «За ибур вири вич Афрасим бегдин хва Магьмуд бегдин хва Кьасим бегдин гьиле авай кьадим несилдин тарцикай менфят кьачуна Ахир Докьузпара кIеледа кьхена... За, Аллагьдин мергьяматдихь муьгьгеж тир Магьмуд Хиналугьвиди, Худади заз регьим авурай, и кьейдер пайгьамбардин тарихдалди 861-йисуз (1456 й. - ред) чпин арада Кьуруш, Маза, Чикьчикь, Кьурагь, Рутул хуьрерай тир нуфузлу ксар авай 220 кьван шагьиддин иштираквилелди кьелемдиз кьачуна».

Алимди вичин ктабда Кард ва Кьуруш хьтин кьве лезги шегьердикай малумат ганва. Ада кьхизвайвал, и шегьерихь мягькем кIелеяр, яракьар расдай карханаяр, гьатта чпин кьушунар авай. И шегьерин юкьван Азиядин улквейрихь галаз алишверишдин алакьяр гегьенш тир.

Мегьамед Хиналугьвиди кьхизвайвал, I Ибрагьим Дербендиди лезги чилерал кIел-кьхьин, меденият, эдебият вилик тухун патал гзаф кIвалахар кьилиз акьуднай. Ам чи чилер абад ийиз, агьалийрин дуланажагь хьсанариз алахьзавай. Гьа ихьтин крар фикрда кьуна, ада лезги вилаятриз регьбервал гун патал вичин мукьва-кьилийрикай менфят кьачунай ва Ахцегьиз вичин хтул Гьасан бег, Хновиз хтул Магьмуд бег, Ахир кIеледиз вичин хва Элчав Агьмед бег ракурнай. I Ибрагьим Дербендидин гьуьгьунай атай сикхилри Кьурагьа, Куьреда ва Табасаранда бине кутунай.

Гьуьрметлу редакция! И чар кьхиналди за квевай ТIалабзава: эгер квез Магьмуд Хиналугьвидикай ва адан ктабдикай гегьенш малуматар аватIа, газетдиз акьуд. ИкI авуртIа, кIелдайбуруз чи тарихдин и чIук гьенани хьсандиз чир жеда. Агалкьунар хьурай квез.

Расул МЕГЬАМЕДОВ,
Дагьустан Республикадин
Магьачкьала шегьер

ЩАР АМУКЪДА

Бажиханум ИСАЕВА

Алатай асирдин 60-йисара лезги поэзиядиз атай Исаева Бажиханум Гъажидин руш 1940-йисан 1-октябр-диз Кцлар райондин къадим хуърерикай тир Эчехуьре дидедиз хъана. Ина юкъван мектеб акъалтIарайдалай гуьгъуьниз Къубадин медтехникум-дик экечIна. Гъа вахтундилай шишрар кхъиз эгечIай ам, техникум акъалтIарна Урусатдин Магадан вилайтдиз акъатна ва гъана кIвалахал акъвазна. Гзаф йисара ана яшамии хъайи Б.Исаева гуьгъуьнлай Сумгаит шегъердиз хтана.

«Кефердикай ихтилат», «Зи гъед», «Хва кIанзава ватандиз», «Муьгъуьб-

батдин рагъ» ва «Дамаха, къелем!» ктабрин автор тир Бажиханум Исаева чи шишратдиз цIийи фикрар, цIийи рангар гъайи, анжах са вичиз хас жуьреда гаф лугъуз алахъай шаиррикай я. Адан чIаларай чаз хайи тIебиат, чи дагълар, генг яйлахар, къау чуьллер, берекатлу никIер, мублагъ чилер, шур-шуриз ргазвай булахар, ван алаз авахъзавай дагъдин вацIар акъваза. Шишрри кIелзавайди вичихъ ялзава, хайи чилин кIубанвилиз къимет гуз, мад гъилера ватандал ашукъ жез мажбурзава.

Шаирдин гзаф шишрар инсанрихъ, абурун къадар-къисметдихъ, гележег

патал чуьгъазвай зегъметдихъ галаз алакълу я. Инсанрин къенепатан дуьнья къалурун патал чIехи алахъунар ийизвай адан чIалари рикIер викIегъвилев, ватан, хайи чIал кIан хъунин гъиссерив ацIурзава. Гзаф шишрар инсанрин дердерикайни гъиссерикай хабар гузвайбур, гъейратдиз, рикIин михъивилиз, дуствилиз, бахтлу гележег туькIуьруниз эвер гузвайбур я.

«Самур» газетдин коллективди ва кIелдайбуру Бажиханум Исаева рикIин сидкъидай тебрикзава, адаз чандин сагъвал ва яратмишунрин рекъе мадни чIехи агалкъунар тIалабзава.

ХЪЕЛ ТАХЪУРАЙ

Гад аранда акъуд тийин,
Дагълар закай хъел тахъурай.
Зун акурла, ачухдай чин,
Дустар закай хъел тахъурай.

Ирид чешме булах ргай,
Вилик къацу яйлах галай,
Къакъанвилел дамахзавай
Рагар закай хъел тахъурай.

Гъар рангунин цуькверин ни,
ЖикIи, чумал, кицик, ини,
Дигмиш хъанвай чIулав пIини,
Багълар закай хъел тахъурай.

Хурал къуна мелгъемдин ник,
Векъин маркар жергеда тик.
Битмишнавай бандурагъ, цик
Зи «Лар» закай хъел тахъурай.

Къакъанрилай хкадриз, гур
Шушурдин ван тамара тур,
Шагънабат, КIур, Къудял, Самур
ВацIар закай хъел тахъурай.

Гад аранда акъуд тийин,
Хъфин дагъдихъ элкьурна чин.
Дамахар гвай лезги чилин
Картар закай хъел тахъурай.

¹Бандурагъ, цик - кузвай хъчар
²Лар - дагъдин яйлах

ЩАР АМУКЪДА

Гъилерал пих авур касдин
Дигай ферли кар амукъда.
Цал хкажна кIвал эцигай,
Са устIардин тIвар амукъда.

Авахъайдан пелелай гъекъ,
Гъатда къалин маргълда векъ.
ХъайитIани хъуьтIуьхъ лап мекъ,
Цура зурба хвар амукъда.

Яд уьлкведа кIвал хъайидаз,
Мецел гъадан чIал хъайидаз,
Ватандиз кIур, тIал гайидаз,
Кук гатадай хар амукъда.

ФейитIа ви гъарамдал гъил,
Гъатда чIехи балада къил.
Тамарзу жед экуьнихъ вил,
Жув къацIудай къар амукъда.

Бажиханум, къелем къуна,
Хайи халкъдик икI рикI кана,
Галат тийиз кхъихъ вуна,
КхъейтIа, ви цIар амукъда.

ЗУН

Хабар къуртIа тийижирда,
Ахъай тавур са фал я зун.
Къулан вацIун лепейрикай
Хкатнавай стIал я зун.

Шарвилидин такъатни чIал,
Шагъ дагъларин такабурвал,
Шагънабатди сабурлувал,
Ганвай чIехи кIватIал я зун.

Чехи элдин гъейрат хуьзвай,
ЧIал лугъудай девлет хуьзвай,
Лезги чилин сервет хуьзвай,
Фите алай къегъал я зун.

ВУЧ ХЪИЙИДА?

Цай тур къула гумайла,
Вун анихъиз, румайла,
Хъен сурматIрив гатайла,
Сабурди вуч хъийида?

Гъуьлягъдин мез авайдаз,
ЧIарар чухъаз, шезвайдаз,
Лашинвай кар тахъайдаз,
Ахмурди вуч хъийида?

Хабар жедач такурдаз,
Гъижрандин тIвал такъурдаз.
Къузадин къай акурдаз,
Ягъмурди вуч хъийида?

Гъахъсуздаз гъахъ лагъайла,
Дуьзди таз, таб рахайла,
Астарни чин сад хъайла,
Абурди вуч хъийида?

Бахтар акIа хъайидаз,
Ашкъидин цIу кайидаз,
КIарабни руьхъ хъайидаз,
Гургурди вуч хъийида?

ЗИ СТХАЯР

Зи стхаяр – дагъ къелеяр,
Гъулдандин цал, даях тушни?
Са батиндай акъатнавай
Вад стхани са вах тушни?

Гъидан пеле гъатайтIа циф,
Ишеда рикI чIугъаз гъайиф.
Вил мичI тежез, акъудиз йиф,
Вах дердериз уртах тушни?

КъекъвейтIани ирид уьлкве,
Къил гъамиша жеда теке.
Куь намусдал гъидач леке,
Зун къил ичIи ахмакъ туш хъи.

Рагъ авачир тагъ тахъурай,
Свас авачир тав такурай,
Квез тахъай бахт заз тахъурай,
Им диледин саягъ тушни?

Рази я зун и къадардал,
Луварар я куьн зи тандал.
Стха авай вах жеч дарда,
ХъуьтIерни кваз мублагъ тушни?

Ацукънавач мад гъакI бейкар,
Алакъ тийиз са ферлу кар.
РикIин къеняй первердигар,
Авахъзавайд булах тушни?

Эренлердиз ийизва дад,
Беднезедкай хуьх на зи вад.
Бажиханум – гафар устад,
Бес куь къилин дамах тушни?

ПЕПЕНИ ТУШ

Заз вун къакъан дагъ хъиз хъанай,
Шимедин са тепени туш.
Туьхуьн тийир Рагъ хъиз хъанай,
Са экв гудай пепени туш.

Терезни туш, я гир, ипри,
Я мейит туш, яни дири.
Хвар я лугъуз, гъинва фири?
КIвачихъ галай лекъенни туш.

Хци риге чил хъиз хъана,
Цацар къуна, гуьл хъиз хъана.
Акурлахъди гуьл хъиз хъана,
Къередавай лепени туш.

МАСАКИЯ Я

Са нашида дуьзарнавай хафаркай
Япаганар куьрсарзава япаркай.
Аллагъди хуьй ихътин четин чIаваркай,
Къалмакъалар къевезва кIвалай-кIвализ къе.

Гъикъван дердер жер къван я тек са чанда,
Арха тахъай кас ажуз я ватанда.
КIир ийида къамукай ви, патанда,
Эх тежез зун физва гъилай-гъилиз къе.

ЭчIелдикай гъикI михъин лагъ, ник гила,
Какахънава гуьлгеридик цуькI гила.
ГъикI эхцигда яцран къамал вик гила,
МасакIа я дуьнья къилай-къилиз къе.

ЗА ЧIАЛ ХРАН ГАФАРИКАЙ

БУДУГЪВИЙРИН МИСАЛАР

Айтекин АЛПАН

АШКЪИ

Вуна заз тIал, азаб гана,
Агъ, зи рикIин мили ашкъи.
Зи мурадар кIарна, хана,
Дили ашкъи, дили ашкъи.

Сефил хъана рикI гъар чIавуз,
Вавай къатIуз хъанач лугъуз.
Акъатна вун вили цавуз,
Къуначни зи чили ашкъи?!

Вакай зи къил акъатнач хъи,
Вак зи гаф-чIал акатнач хъи,
Вун зи рикIин гъисс тир михъи,
Ягъанан вун вили, ашкъи?

ЭКУЬНИН ЯР

Экуьнин яр, иер я вун,
Хуш я ви рагъ экъечIдай чIав.
Яраз гъикъван иер жеда,
Чаз вили яз акъазвай цав.

Вуна рикIер шадарда хъи,
Гъамар дердер гадарда хъи,
РикIерай тIал квадарда хъи,
ГъикI акъатин зун ви патав?

Ви суьгъурда гъатнава зун,
Гъамарикай катнава зун,
Зи гъавурда аватIа вун,
Къве чIал хран, ша, рахух зав.

За чIал хран гафарикай,
Вуна цавун наварикай,
Рахан хъсан чIаварикай,
Хур гумир на хъуьтIуьв, зулув.

Ви наварив дигиз цавар,
Хъуй зи халкъдин гъар югъ сувар.
Вунни зунни жен бахтавар,
Вун ви къулав, зун зи къулав.

ДИДЕ Я

Веледдихъ рикI кузвайди,
Ам гъилерал хуьзвайди,
Адаз чанни гузвайди
Диде я!

Йифен ахвар хазвайди,
Йикъан къарар къазвайди,
Уьмуьрда гел тазвайди
Диде я!

Акъатайла цIайни къул,
Хуьз алахъиз балад къвал,
ЧIугъазвайди рикIин тIал
Диде я!

Велед бахтлу хъуй лугъуз,
Адан кар туькIуьй лугъуз,
Дадзавайди гъар юкъуз
Диде я!

Тахъуй лугъуз къил агъуз,
Вегъизвайд вич гъар са цIуз,
Авайди дуьньядихъ куз
Диде я!

- Багъа бармак алуькIна лугъуз итим акъуллу жедач.
- Жуваз девлетлу ваъ, вафалу дуст жагъура.
- ПичIи кIерецди кIевиз ванда.
- Инсанди чиниз килигда, гъайванди гъилиз.
- Авайдан вилер, авачирдан чин яру жеда.
- Пуб гъатзавачир чкада къил твамир.
- Кали яд хъвайила нек, гуьлягъди хъвайила зегъер жеда.
- Кесибдикай мал-девлетни катда.
- Кесибдиз пул жагъайла, тадай чка жагъидач.
- Раб гана, риб къахъузва.
- Къизмиш балкIан яргъал фидач.
- Ламраз крчар хъанайтIа, вири ягъадай.
- ИчIи кандудиз къифни гъахъдач.
- Арха авачир кас дувул авачир тар хъиз я.
- Жуванди маса тагай касди масадни маса гудач.
- Рекъидай хеб валариз гъахъда.
- Къизил аватай яд рагъул жедач.
- Бахт хъсанди хъайила, буьркъуь рушазни гуьл жагъида.
- Ахъай хъел къулухъ элкъведач.

“САМУРДИН” МЕКТЕБ

МИСКИСКАВИ ФАГЪИР

(XVI ВИШ ЙИС)

ЧИ КЛАССИКАР

XVI виш йисуз лезги шиират велик тухвай чи классикрикай кьве кас къадим Мискиска хуьрай яз гьа са вахтунда яшамаш хъанай. Абурукай сад лагъайди пуд члалал – лезги, азербайжан ва фарс члаларал шиирар кхъей ва гъавиляй «Мискин» лакаб къачур Мискин Вели, къвед лагъайди лезги ва азербайжан члаларал шиирар теснифай ва «Мискискави» лакаб къачур Мискискави Фагъир тир.

Фагъира вичин шиирра Велидин тлвар фад-фад риклел хкизва. Ада вичин хуьруьнвидин «Шехзава зун» шиир клелна кхъенай:

*Зунни вун хъиз заманади гатана,
Жуван элдихъ йифди-югъди рикл кана,
За кесибрин вири дердер къатлани,
Я зун шехънач, я за шехъда лагъанач.*

*Шехъна лугъуз, кар тукълудач дуьнеда,
Хъутлалрикай дагълар женни винида?
Яракъ къуна женг чуьур кас Гуьнеда,
Я зун шехънач, я вун шехъиз ақунач.*

И царарай аквазвайвал, гьам Фагъира, гьамни Мискин Велиди XVI виш йисан эхирра Гуьне хуьре къизилбашрин аксина женгер чуьунай. Фагъира вичин дус-

туниз женгерив эгечай кас шехъна кланзавач лугъузва, адавай женгер давамарун тлалазва.

Тарихдай малум тирвал, 1578-йисуз Туьркияди Къафкъаздин чилер Ирандивай къахчун патал чехи дьае къарагъарнай. Ада Генже къурдалай къулухъ Шамахи гъилик авунай. Дагъустанда туьрквериз лезгийри ва Адил Гиреян Крымдай атай клеретлди куьмек гузвай. А члавуз лезгийри туьрквериз куьмек гун дуьшуьшдин кар тушир. III Султан Мурада лезгийр яшамаш жезвай вилятриз чпи чеб идара авун патал аслу туширвал гуда лагъана гаф ганай. (Килие: Рагъимзаде И. Зефернаме. Гъилин хатларин жуз №2372. Истанбулдин Университет; Гъасан эфенди Алкъадари. Асари-Дагъустан. (урус члалал). Магъачкъала, 1994. ч.56-58).

1595-йисуз III Султан Мурада вичин дунья дегишарайдалай къулухъ цийи султанди лезгийриз аслу туширвал гудач лагъана. И кар сеbeb яз лезгийри гъулгъулакъарагъарна. Султандичехикуьшунрив Къазикъумухдин агъалияр кукварна ва чи маса вилятрал вегъена. И вакъиайри Мискин Велидиз хъиз, Мискиска-

ви Фагъиразни квелелай эсернай. Анжах ада вичин хуьруьнвидилай тафаватлу яз, халкъдиз и гъахъсузвилерин аксина женгер давамариз эвер ганай:

*Заз ягъанат авур залум таклан я,
Шехъ тавуна, яракъ къуртла хъсан я.*

Гъа ихътин женгчи руьгъ авай Мискискави Фагъиран са къадар шиирар мазанрин сиве гъатна, абур виринра халкъ клватл хъанвай чкайрал лугъуз хъана.

XVI виш йисан эхирра рагъметдиз феий Мискискави Фагъиран шиирар Муьшкунь ва Ахцегъ жуьнгерай жагъанвай бур я. Шаирдин азербайжан члалал кхъенвай «Гелдин», «Гуьруьнмез», «Агълашыр» къушмаяр чи машгур алим, филологиядин илимрин доктор Мавлуд Ярагъмедован 1987-йисуз Бакуда азербайжан члалал чапдай ақудай «Дагъустандин савкъатар» ктабда гъатнава.

Халкъдин арада Мискискави Фагъир лезгидалди бендер тукълурай шаир хъизни сейли я. И бендера ада вичин тлвар «Мискискави» ва «Фагъир» хъиз къалурнава. Агъадихъ адан «Дуьне» тлвар гана теснифай бендерикай са шумуд чапзава.

ДУЬНЕ

Гъар атайда гъална девран,
Хъана хъи, вун къацлуз, дуьне.
И Фагъираз бинедилай
Ақунач вун лацуз, дуьне.

Мискискадин пелер къацу,
Къацу зарар алаз кланда.
На Фагъираз кар къуртлани,
Дуьне, мад вун аваз кланда.

Уьцлена зи къакъан дагълар,
Завай къвал хъиз уьцлуз хъанач.
На зун гъикъван кайитлани,
Дуьне, вакай куьцлуз хъанач.

Сад Аллагъди халкъай дуьне,
Вахъ гъалатлдин са сир авач.
Ацлал багъ хъиз аватлани,
Чаз дуьнедин къадир авач.

Хару гатай хаму чилер,
Къуразвалда цанач лугъуз.
Дуьнедикай хъелиз женни,
Фагъираз бахт ганач лугъуз.

Хъана къван, хъанач къван
Майтаб тлвар алай са иер руш.
Ахътин иерди санани авачир. Ингъе руш гъикъван иер тирла, адан мез са гъакъвантукъултир. Адан сивий садрани са хуш гаф ақатдачир. Гъавиляй мукъва-къилиринни къуншийрин адав ара авачир. Майтабан чуру къилихар чиз, садни адаз илчивилиз къевзачир. Гъа икI, ялгъуз амай ам.

Майтаб алахъдай хъран фу чраз, ингъе ада чразвай фу гагъ кудай, гагъ чиклiday. Къаркай са юкъуз ам мад гъилера фу чраз алахъна. Мурмурар ийиз тини ишиниз эгечина. «Сятралди алахъзва зун, и баят хъайи тини хкаж жедайдаз ухшар туш. КIвалакIар ақу КIалубсузда къван», – лугъуз ақваззавачир Майтабан сив. Фу ақалдайла: «Къун вучиз ихътин бур я, сад-садалай какур, пад алаатай бур?!» – гъургъуззавай ада. Гъа икI, хъракайни ягъанатна руша: «Хъар ақу, запабар авунвай хътинди. Вун арадал гъайи устлардин гъилер члахъ хъурай!»

Рушан агъудив ишинна, ахмурив чрай фу хърай и гъилерани члаганваз, пад хъухъанваз ақватна. Акатна Майтабахъ хъел. Гадарна ада ферчинни кве санихъ, клар хърал гъалчна юквалал хана, цлакулар цлуз вегъена. Ахпа угъуяр ягъиз шехъна.

Рушан ванцел къунши къари атана ақватна. Майтабан чуру къилихрикай хабар тир ада хъран КIвализ гъахъ тавуна жузуна:

– Я чан руш, вуч хъанва? Вун вучиз шехъзва?

Майтаба вичин саягъда шел-хвална къаридиз. Къариди ам секинарна лагъана:

– Ша чна къуншийри фу гъикI чраз-

ватла килигин.

Руш вилин накъвар миьна, къаридин гуьгъуьнаваз кIвенкIве къунши Нариятан хърак фена. Нарията тини ишинзавай. Рақларихъ Майтаб акур папа вичи-вич квадарна, анжах гъакI ятлани чина хъвер аваз:

– Ша, вун атуь, рагъ атуь! – лагъана. – Ацукъ, исятда чна чар авай фу чрада.

Майтаба кьве вил илисна Нарията

МАЙТАБАН ФУ

МАХ

вуч ийизватла килигзавай. Къариди лагъайтла, кларасар агудиз, цлай хкажиз, вичелай алакъдайвал куьмек гузвай. Са герендилай Майтаба къаридин япал лагъана:

– Ада вири крар гъа за хъиз ийизва. Бес вучиз за чразвай фу тили фалай къелечI, къванцелай къевиди жезва?

– Чан руш, вуна адан крариз ваъ, лугъузвай гафариз фикир це. Гъар ван хъайи алхиш риклел хуьх, – лагъана къариди.

Нарията текнедиз гъур эчирна лагъана: «Цинин гъур гзаф берекатлуди хъана. Чи никлерин къуьлер бул

хъурай.» Ахпа ада гъуредиз яд ягъана: «Яд ақу, са къил дагъдай къевезва, вилин нагъв хъиз миьна я. Ихътин цив ишинай тини татана женни?»

Нариятан тини къведалди къариди Майтаб муькуь къуншидин хърак тухвана. Магъията фу ақализ-ақализ лугъузвай: «КIвалакIар иерда къван ақу тун! И фу рақинилай иерди, вацралай керкилди жедайди я!»

Гъанай ақватна фена абур Саиматан хърак. Саимата фаз цлакулар ягъана, ам ферчиндаллаз хъраз вегъиз алхишарзавай: «Чи хъракай авайди туш, къван вегъейтла гъамни памбаг хъиз чрада. И хъар арадал гъайидан гъилериз тлал такуррай. Ихътин хъракай къарагъиз клан женни инсандиз?»

Эхирни Майтаба къаридиз лагъана:

– Исятда хъфена фу чурун тавуртла, зи вилиз ахвар фидач. Вун захъ галаз къеведани?

Къари рази хъана. Эгечина Майтаб КIвалахдив. И члавуз къариди Майтабав агатна лагъана:

– Гъа, чан руш. Гила вуна ван хъайи къван алхишар гъуредик кутур.

Майтаб хъсандиз рахунивай, алхишар авунивай КIвалахни велик физвай адан. Сад лагъай гъилер тир ада ишинай тини хкаж жез. Майтаб вичин вилерин члалахъ жезвачир. Хърай сад лагъай фу ақатайла адан хвешивилин и къил а къил авачир. Ада къаридиз килигна, милидаказ лагъана:

– Чан баде, вуч хъсан хъана вун атана. Фан къелни гил верцли гафарни миьна фикирар я къван!

Азирин СЕВДА

РИКIЕЛ ХУЬХ!

КIУСАР

Жумладин мана-метлебдив рахазвайди гъикI эгечIзаватла (адан члалахъвал-шаклувал, тестикъарун-инкарун, гужлу авун, тади кутун ва мсб.) къалурдай, чпелди жуьреба-жуьре рангар гуз, рахазвайда вичин фикирдин тегъер дегишардай къуллугъчи гафариз КIусар лугъуда. Месела: **гъун, жал, къван, ман, тун, хътин, эхъ** гафар КIусар я.

КIусар са шумуд жуьре ава:

1. *Суалдин бур (жал, ман, бажит, -ни, -тла* ва мсб.): 1) Ам хтана жал? 2) АқI хъайила, вун накъ хтана? 3) Бажит вуна клелда?

2. *Гужлу ийидай бур (гъун, тун, де, ман, хъи, кван* ва мсб.): 1) Гъун рахух тун! 2) Де къачу ман, са клус фу неъ! 3) Мад хъанач хъана хъи, вуна адаз хъел гъана хъи. 4) Лагъ кван, ам ваз гъинай чидайди ятла.

3. *Гекъигунин бур (къван, хътин, хъиз* ва мсб.): 1) Чи буба къван зегъметдал рикI алайди заз акурди туш. 2) Ам хътин инсандин хатур хун четин я. 3) Адан гафари вун мум хъиз хъуьтуьларда.

4. *Тестикъ ва инкар авунин бур (эхъ, ваъ, ун, бес* ва мсб.): 1) Вуна КIвалахзавани? – Эхъ, КIвалахзава. 2) Стхадни КIвалахзавани? – Ваъ, ада гъеле клелзама. 3) Ваз, накъан КIвалахдин макъсад вуч ятла, чидани? – Ун, чида. 4) Я хтул, вун хтунни хъувунани? – Бес агакъайвалди КIвалах тукълурна, хтана зун.

5. *Къалурунин бур (ингъе, ангъе, атлангъе, агъангъе* ва мсб.): 1) Ингъе гила къуьдни алуькна. 2) Атлангъе накъ за ваз ихтилат авур хуьр.

Де, жал, кван, ман, тун, хъи, хъиз КIусар маса гафаривай чараз кхъида. Месела: алмасди хъиз нур гузва; вун ша тун; де лагъ ман; къачу кван гъа ва мсб.

Къван, хътин КIусарни чараз кхъида; амма абур муракаб гафарин паяр тирла санал кхъида. Агъадихъ галай мисалар гекъиг: а) ихътин, ахътин, гихътин; икъван, акъван, гъикъван, амма; б) им хътин, ам хътин, гым хътин, гьам хътин; им къван, ам къван, гым къван, гьам къван.

ТРОГАТЕЛЬНОЙ УХОД ОРЛА

26 октября 2020 запомнится многим любителям спорта. Главный турнир года в смешанных единоборствах завершился сенсацией: на UFC 254, спокойно расправившись с американцем Джастином Гэтжи непобежденный Хабиб Нурмагомедов объявил об уходе из спорта. Но это он сделал очень трогательно. После победы вместо того, чтобы ликовать, он обняв землю заплакал и в слезах объявил, что решил больше времени проводить с семьей. Упомянул, что мама всегда хотела увидеть его уход из спорта. В эти минуты перед экранами плакали миллионы людей. Простота и человечность великого чемпиона сделали его еще более знаменитым.

Орёл мгновенно стал главным героем мировых СМИ: нечасто чемпион с рекордом 29-0 уходит из спорта в 32 года.

Автор Yahoo! Кевин Йол отметил, что Нурмагомедов показал свою человеческую сторону: «Орёл показал, что он простой человек с человеческими эмоциями, кото-

рые переживаем мы все во время больших утрат. Нурмагомедов уходит не только как лучший действующий боец в мире, но и, возможно, как лучший боец всех времён».

Автор MMAJunkie Майк Бонн пишет: «Одностороннее доминирование Хабиба над соперниками – абсолютно уникальный факт. Его бой с Гэтжи показал, что дагестанец даже сильнее, чем многие думали. Мало кто готов уходить, когда находишься на вершине и Нурмагомедов заслуживает похвалы за смелое решение. Нужно его уважать».

«Со своим рекордом и миром, лежащим у ног, Хабиб мог бы заработать ещё сотни миллионов. Реванш с Макгрегором стал бы самым большим боем в спорте, встреча с Сен-Пьером тоже вызвала бы огромный интерес. Но причина ухода Нурмагомедова лежит далеко за пределами спорта и денег. Всё дело в смерти его великого отца, который стал жертвой коронавируса. Именно поэтому хочется верить, что Хабиб не

нарушит своё обещание и не вернётся в спорт. Его слова выглядели очень искренними. Жаль, но Орёл действительно завершил карьеру», пишет известный автор Симон Хэд.

ГАФАРГАН

Урукул	- кIарасдай тIеквен акъуддай алат
Устагъ	- лап мукъва кас
Фаргар	- цирицIар
ФечIи	- экуь вили
Филегъ	- кIвачерал кикер аламачир гъайван
Хуьчез	- къве йисан вилик
Хъукъу	- буран
Хъунч	- къакъан чка
ХъутIал	- гуьне
Цирке	- хъархъун чкал
Цуьргъуь	- хуз
Цемгъяр	- куьлуь чIахмах къванер
Цеф	- руьгъ
Цина	- хъач атIудай мукал
Цуьгъве	- вакIан шараг
Чакъу	- чIехи ништIер
Чархи	- 1) кIеви къванер; 2) вафасуз
Чеми	- циф алай югъ
Черчи	- куьчебан
Чехъ	- вучиз
Чивин	- чуьгуьндин къаб
Чуьгъ	- чIулав гъвечIи нуькI
Шаламкъал	- акъулдиз зайиф кас
Шидад	- залан гъалар
ШтIуьнтIа	- дагъдин хъач
Шуьнар	- алафрин амукъаяр
ЭлецIун	- къайдадикай хкатун

САНАЛ КХЪЕНА

Алай йисан лезги диктант гзаф четин шартIара кыле фена. Са патахъай вири дуьнья къунвай коронавирусди, мукъуь патахъай Къарабагда кыле физвай ягъ-ягъунри, анай къевзвай хабарри инсанар къарсурнавай. Гъа и крар тIимилди хъиз, Интернетдиз гъахъунни четинарнавай. Ингъе залан гъалариз килиг тавуна, лезги чIал хуьн алай аямдин чIехи женгерикай сад тирди, гъакI-

ни 10-октябрь лезги чIалан югъ тирди фикирда къуна Бакуда «Самур» газетдин коллективди лезги диктант кыле тухвана. Мяркетдиз лезги чIалал рикI алай чи ватангълияр атанвай. Коронавирус себеп аз, мяркетдиз гзаф инсанар кIватIнач. Тедбир пандемиядин шартIарив къадайвал тухвана. Диктант мукъуьфдаказ, тешкилуьвилелди кыле фена.

Редакциядиз чар

РИКIЕРА АМУКЪДАЙВАЛ ИЙИН

Играми редакция! Алай вахтунда Азербайжандин Яракълу Къуватри Къарабагда эрмени чапхунчийривай чи республикадин чилер вахчун патал къегъалвилелди женг чIугъазва. Сентябрьдин эхиррилай инихъ чи аскерри душмандивай цIудралди хуьрерни стратегиядиз талукъ чилер вахчунва. И женгера чна Азербайжандин Яракълу Къуватри мадни чIехи агалкъунар тIалабзава. Чи вири ватангълияр хъиз, зунни Къарабагдадин чилер кылай-кылиди азад жедайдан чалахъ я.

Къарабагъ патал кыле физвай цIийи женгер фикирда къуна чна са месъладикай веревирдер авуна кIанзава. Виридаз чизвайвал, Къарабагдадин дяведа Азербайжандин Яракълу Къуватрин жергейра вишералди лезги жегъилрини душмандихъ галаз къегъалвилелди женг чIугъазва. Къарабагдадин дяведихъ галаз авсиятда чи лезгийрикай къуд касди – Дагъустандин СтIал Сулейманан райондай тир летчик-испытатель Сергей Муртузалиева ва Фамил Искендерова, Азербайжандин КIцIар райондай тир эскадрильядин командир Фехреддин Мусаева ва Чингиз Къурбанова Азербайжандин Милли Къагъриман тIварар къачуна.

Сад лагъай Къарабагдадин дяведа къегъалвилелди гъелек хъайи кIцIарвийрикай

Фазаил Абиева, Имран Гъажиева, Элхан Гуьлалиева, хачмазвийрикай Сеймур Рамазанова, Фирдовси Манкъулиева, Руьвшен Мурадханова, Исмаиллыдай тир Нурали Бекирова, гъакIни Кебеледай, Къубадай, Огъуздай, Бакудай ва Сумгаитдай шумудни са лезги къегъалри къалурай къагъриманвилер халкъди садрани рикIелай алуддач. Гъа са вахтунда чи лезги офицерар – генерал-лейтенант Яшар Айдемиров, генерал-майор Къазибег Къурбанов, полковник Шаир Рамалданов ва масабур Къарабагъ азад авунин женгера чIехи алакъунар авай командирар хъиз вириниз сейли хъанай.

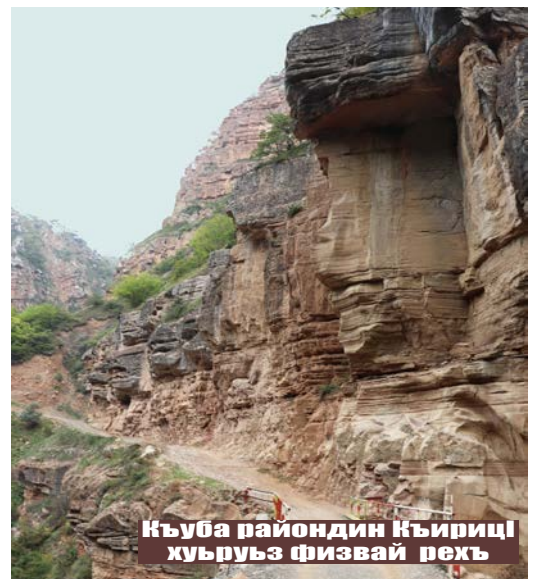
Гъа инал лугъун хъи, сад лагъай Къарабагдадин дяведилай гуьгъуьниз чи республикадин кефер патан районрин шегъидрикай 1995-йисуз «Хачмази гъалибвиллин рехъ хуьзва», 1996-йисуз «Къубадин шегъидар», 1997-йисуз «КIцIарин шегъидар» хътин ктабар чапдай акъуднай. Лезгийр яшамеш жезвай маса районрани ихътин ктабар басма хъана. А шегъидрикай вири санлай гъикъванбур лезгийр ятIа къедалди тайинарнавач.

Гилан къвед лагъай Къарабагдадин дяведани гъикъван лезги жегъилар шегъид жезва. Абурун арада полковник-лейтенант Бабек Рамалданов, майор Сенан Хийирбе-

гов хътин къагъриманарни ава. И йикъара чи хуьряйни Турал Агъмедов лугъудай са къегъал гада Къарабагда шегъид хъана. Икъван гагъди республикадин лезгийрикай цIудралди жегъилар шегъид хъанва. Чахъ мадни гъикъван шегъидар жедатIа дяве куьтыгъ хъайила чир жедатIа. Гъавилай за чи къелемэгълийрихъ элкъвена лугъуьзва: Ша чна Азербайжандин вири миллетрин шегъидар хъиз, лезги шегъидарни гъаиша-лугъ рикIера амукъдайвал ийин. Чи республикадин Къарабагдадин женгера къагъриманвилер къалурай, гъакIни шегъид хъайи вири лезгийрин санал тIварар гъатдайвал «Лезгийр Къарабагдадин дяведа» ва «Лезги шегъидар» тIварар гана ктабар чапдай акъудин.

ИкI хъайитIа, чахъ санлай гъикъван шегъидар аватIа вири халкъдиз чир жедатIа. А ктабарни тарихдин гуьмбетар хъиз амукъда. И кар патал ктабар кхъидай ксар ва герек тир такъатар жагъурна кIанзава. Гъар гъикI ятIани, им чи халкъдин гилан тарихар гележег несилрив агакъарун патал гзафни-гзаф кар алай месъла тирди рикIелай ракъурна кIанзава.

Агъаверди АЛИВЕРДИЕВ,
КIцIар райондин Мучугъ хуьр

Къуба райондин КъирицI хуьруьз физвай рехъ

“Samur” Ləzgi Milli Mərkəzi və “Samur” qəzetinin kollektivni polkovnik-leytenant Babək Ramaldanovun Qarabağ döyüşlərində qəhrəmancasına həlak olmasından kədərli olduğunu bildirir, Meyvəddin Ramaldanova və Şair Ramaldanova dərin hüznə başsağlığı verir.

«Samur» qəzeti redaksiyasının kollektivni Elmara Hacıkerimovaya anası Nəmişat xanımın vəfatından kədərli olduğunu bildirir və dərin hüznə başsağlığı verir.

САМУР

Баş редактор
Сəдаqəт КƏРІМОВА

Redaksiyamızın ünvanı: AZ 1073
Bakı, Mətbuat prospekti,
“Azərbaycan” nəşriyyatı,
3-cü mərtəbə, 101-ci otaq.
www.samurpress.net
www.sedagetkerimova.com
e-mail:sedagetkerimova@gmail.com

Hesab nömrəsi:
AZ03NA-
BZ0135010000000002944
Azərbaycan Beynəlxalq
Bankı “Mətbuat” şöbəsi
kod 805142
VÖEN 9900001881

Qəzet Azərbaycan
Respublikasının Mətbuat
və İnformasiya Nazirliyində
qeydə alınıb.

Qeydiyyat nömrəsi - 78

İndeks: 5581
Sifariş: 2524
Tiraj: 2000
Tel:(012)432-92-17

“Azərbaycan” nəşriyyatında çap olunmuşdur.